2018

שילוב מורים ערבים לאנגלית, מתמטיקה ומדעים בבתי"ס יהודים

מחקר הערכה

מוגש למרחבים – המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל

ע"י ד"ר ירון יבלברג – מכון דו-עת

אוגוסט 2018

תקציר

מחקר ההערכה לתכנית לשילוב מורים ערבים למדעים, אנגלית ומתמטיקה בבתי ספר יהודיים התבצע במהלך השנים 2017-18 והתמקד בהשפעת נוכחות המורות הערביות על עמדות התלמידים היהודים ב 3 מדדים עיקריים : סטריאוטיפים ודעות קדומות, אזרחות משותפת ותפיסת עתיד. בנוסף, נבדקו שביעות הרצון של המורות ומנהלי בתי ספר מן השילוב. עמדות התלמידים נבדקו אל מול קבוצת ביקורת של תלמידים שבבית הספר שלהם לא מלמדים מורים ערבים. בחלק האיכותני נערכה התמקדות ב 16 בתי ספר. על שאלון התלמידים השיבו 300 תלמידים בקבוצת המדגם ו 135 מקבוצת הביקורת. 72 מורות ו 52 מנהלים מילאו שאלונים.

ממצאים עיקריים

ממצאי המחקר הראו על השפעה ברורה ומובהקת של נוכחות המורות על עמדות התלמידים בפרמטרים שנבדקו. בכל ההיגדים שנבדקו היו הבדלים לטובת קבוצת המדגם (בכיוון התומך בהשערת המחקר). ב 80% מן ההיגדים ההבדל היה מובהק. בהשוואה רק בין המשיבים 4-5 בשתי הקבוצות ההבדלים מובהקים יותר. ראיונות העומק שנערכו עם המורות תמכו בממצאים הכמותיים. כמעט כל המורות טענו שהן מרגישות שנוכחותן בביה"ס משפיעה לטובה על עמדות התלמידים.

מנהלי בתי הספר שבעי רצון במידה גבוהה מאד משילוב המורים. לגבי הרמה המקצועית של המורים, הובהר ע"י מנהלים כי זהו תנאי בסיסי ולא נערכו שום הקלות בתחום הזה. שביעות הרצון של המנהלים מן הרמה המקצועית של המורים היא גבוהה מאד. בנוסף לערך המקצועי, גם המנהלים, רובם ככולם, חשים שיש במעשה השילוב ערכים מוספים רבים המהווים מסר חינוכי לתלמידים, לצוות ביה"ס ולהורים.

שביעות הרצון של המורות מן השילוב גם הוא גבוה מאד גם בשאלון המשוב וגם בראיונות העומק. המורות תיארו לא מעט אתגרים בתהליך השילוב אולם כולן חשות שהמהלך הזה תרם להן בפן המקצועי, התעסוקתי והאישי ולביה"ס ולתלמידים בפן החינוכי.

סיכום

בשורה התחתונה : אין ספק שהשערת המחקר קיבלה אישוש ותוקף אמפירי משמעותי, בהלימה כמעט מוחלטת בין הממצאים האיכותניים לכמותיים. מהמחקר עולה באופן ברור כי לנוכחותן של מורות ומורים ערבים במקצועות "חזקים" כגון מתמטיקה, אנגלית ומדעים, יש השפעה על עמדות, תפיסות והתנהגות של תלמידי בתי הספר ובמידה רבה על התנהלות בית הספר כולו. אנו מתרשמים כי להחלטה על מקצועות שנתפסים כחזקים הייתה השפעה רבה על הצלחת התכנית. עצם המיקום של כל מורה מול תלמידים מייצר הגדרת תפקידים חברתית בעלת היררכיה ברורה, שהופכת את ההיררכיה הסטריאוטיפית שמובנית בתפיסה החברתית שאתה מגיעים הילדים. הסטטוס היוקרתי הנוסף, שמעניק המקצוע המבוקש (אנגלית, מתמטיקה ומדעים) מעצים את ההיפוך הזה ומאלץ את התלמידים לבחון מחדש את הנחות היסוד התרבותיות שלהם לגבי ערבים בכלל.

תוכן עניינים

מבוא	4
רקע	4
השערות המחקר	5
מתודולוגיה	5
אוכלוסיית המחקר	6
השאלון לתלמידים	6
הליך המחקר	9
ניתוח הנתונים ומבנה הדו"ח	10
השפעת המורים הערבים על עמדות התלמידים	11
תהליך השילוב	17
מניעים של מנהלים	16
מקצועיות	17
עמדות מסכמות של מנהלים	18
מניעים של מורות	19
קשר עם צוות המורות בבית הספר	20
אתגרים	22
התמודדות בתקופות של מתיחות	22
סיכום סקר מורות	25
דיון בממצאים והמלצות	27
מדד השילוב	30
נספח 1 - כלים	32

1. מבוא

המחקר שממצאיו מוצגים בדו"ח זה עסק בנושאים רגישים (יחסי יהודים ערבים במדינת ישראל) ואוכלוסיות יעד רגישות (תלמידים בבתי ספר יסודיים ובחטיבת הביניים). ברצוננו להודות לכל מי שהתאמצו וסייעו בתכנון וביצוע המחקר : רונית רובננקו, נעמי אביבי וייסבלט, כמאל אגבריה וסלמה חליל מצוות מרחבים, אסתי הלפרין, מנהלת מכון מרחבים, צוות מינהל עובדי הוראה במשרד החינוך בראשות איל רם, ד"ר שרה זילברשטרום וד"ר טארק מורד, המשרד לשוויון חברתי - הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים שהשתתף במימון המחקר בראשות איימן סייף ורועי אסף, ד"ר יריב פניגר מהמחלקה לחינוך באונ' בן גוריון, מנהלי בתי הספר, המורות הערביות שהתראיינו ואלה שמילאו את הסקר וכל שאר המשתתפים: תלמידים, מורות/ים ויועצות.

1.1 רקע

התכנית לשילוב מורים ערבים לאנגלית, מתמטיקה ומדעים בבתי ספר יהודים, מופעלת זו השנה החמישית ע"י מכון מרחבים בשיתוף מינהל עובדי הוראה במשרד החינוך והרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי. בשנת הלימודים תשע"ח (2017-2018) לימדו במערכת החינוך 805 מורים ערבים בבתי ספר יהודים לכלל המקצועות, 361 מתוכם הינם מורים למקצועות הליבה – אנגלית, מתמטיקה ומדעים, המלמדים ב – 239 בתי ספר יהודים, בכל שכבות הגיל.

התוכנית עונה על מס' צרכים:

- שילוב עובדי הוראה מוכשרים על פי צרכי המערכת בה קיים מחסור במורים למקצועות הליבה ועודף במורים ערבים בלתי מועסקים.
- שילוב אזרחי המדינה הערבים במערכת הציבורית
- קידום "חיים משותפים" בין אזרחים יהודים וערבים וכבוד לאחר

1.2 השערת המחקר

ההשערה העיקרית שעומדת בבסיס המחקר היא:

שילוב מורים ערבים (למדעים, מתמטיקה ואנגלית) בבתי ספר יהודיים ישפיע לחיוב על עמדות התלמידים והצוות החינוכי כלפי נושאים שונים הקשורים בתפיסת המיעוט הערבי בחברה הישראלית. ההשפעה תהיה בתחומים הבאים : 1. סטריאוטיפים ודעות קדומות. 2. אזרחות משותפת וחיים משותפים ו 3. תפיסת עתיד

1.3 מתודולוגיה

המחקר התבסס על שילוב של שיטות איכותניות וכמותיות. החלק הכמותי מכוון להערכה מסכמת של התכנית אל מול מדדי הצלחה מוגדרים. החלק האיכותני מתמקד בהעמקה, הקשר, פרשנות לממצאים והמלצות לשיפור.

בסה"כ בוצעו הפעולות הבאות :

- העמקה ב 16 בתי ספר
- 16 ראיונות עם מנהלי בתי הספר
- 26 ראיונות עומק עם מורים ערבים
- 10 ראיונות עם יועצות
- 8 ראיונות עם מורים עמיתים
- סקר תלמידים – 300 משיבים מ - 9 בתי"ס שבהם מלמד מורה ערבי אחד או יותר במשך לפחות שנה.
- קבוצת ביקורת – 135 משיבים מ - 4 כיתות בבתי ספר שבהם לא מלמדים מורים ערבים בכלל.

גודל קבוצת המדגם :

גודל האוכלוסייה : כ 100,000 תלמידים. גודל המדגם המינימלי – 383 תלמידים (כולל קבוצת ביקורת). טעות הדגימה – 5%. רווח בר סמך – 95%. החישוב בוצע לפי הנוסחה :

$$x = Z(c/100)^2 r(100-r)$$

$$n = Nx/((N-1)E^2 + x)$$

$$E = \mathrm{Sqrt}[(N-n)x/n(N-1)]$$

כאשר n - מתייחס לגודל המדגם, N – גודל האוכלוסייה, E – טעות הדגימה

שיטת הדגימה – בתי הספר נבחרו לפי מספר המורות הערביות והותק שלהן בבתי הספר.

1.4 אוכלוסיות המחקר

- תלמידים שנחשפו למורה ערבי בצוות ביה"ס (לאנגלית, מתמטיקה או מדעים) לפחות במשך שנה.
- צוותים חינוכיים בבתיה"ס (מורים, יועצים ומנהלים).
- אנשי מפתח ושותפים (מנהל מח' חינוך, מפקחי משרד החינוך, צוות מרחבים, נציגי משרד החינוך ומומחים)

1.5 השאלון לתלמידים

השאלון מבוסס על 5 מדדים מקובלים שבוחנים אספקטים שונים של תפיסות לגבי אי-שוויון, תפיסת האחר, אזרחות משותפת ועוד :

- תפיסות לגבי אי-שוויון
- תפיסת דמיון לקבוצת החוץ.
- מוטיבציה ליחסים עם קבוצת החוץ.
- רגשות כלפי קבוצת החוץ.
- הכרה באנושיות (Sentience) של קבוצת החוץ.

מכיוון שמבחינת תלמידים, מדובר בילדים בני 12-10 המדדים שלהלן עברו התאמה לגיל, הן מבחינת ניסוח השאלות והן מבחינת אורך השאלון. עם זאת, יש לזכור כי ילדים בגיל הזה כיום, מורגלים במילוי שאלונים באופנים שונים. הקטגוריות שלבסוף קיבלו ביטוי במחקר הן :

- ❖ סטריאוטיפים ודעות קדומות (תפיסת דמיון לקבוצת החוץ ,רגשות כלפי קבוצת החוץ, הכרה באנושיות של קבוצת החוץ)
- ❖ אזרחות משותפת (תפיסות לגבי אי שוויון, מוטיבציה ליחסים עם קבוצת החוץ, הכרה באנושיות של קבוצת החוץ)
- ❖ תפיסת עתיד (מוטיבציה ליחסים עם קבוצת החוץ בדגש על ההקשר הישראלי-ערבי)

(ראה השאלון בנספחים)

להלן רקע התיאורטי מקוצר לכל אחד מן המדדים :

תפיסות לגבי אי שוויון- הבסיס לכל תהליך שינוי חברתי מחייב הכרה באי-שוויון ובצורך לשנות את המצב הקיים (Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008). אף על פי שאנשים מכירים בקלות רבה באי-שוויון המופנה כלפיהם, קשה להם לראות את האפליה המופנית כלפי קבוצות חוץ. לעיתים קרובות חברי קבוצות נוטים לטעון שאפליה נגד קבוצות אחרות אינה קיימת או שתיאוריה מוגזמים ביותר, נטייה המאפשרת לחברי הקבוצות המפלות לשמר את תפיסתם העצמית החיובית, אך היא גם מקבעת את האפליה (Knowles, Lowery, Chow, & Unzueta, 2014). חברי הארגונים התבקשו להגיב על סולם הנע בין1 (כלל לא) ל-7 (באופן מוחלט) על 8 היגדים העוסקים בקיומה וחומרתה של האפליה נגד קבוצות בחברה הישראלית) פריט לדוגמה: "רבים בישראל חווים אפליה על רקע מוצאם האתני". מדד זה נבנה בהשראת מדדם של מולינה, פיליפס וסידניוס הבוחן הכרה באפליה כלפי קבוצת החוץ (Molina, Phillips, & Sidanius, 2014). מדד זה נוסף השנה לשאלון עבור חברי הארגונים לאחר שכחלק מהתובנות שעלו בעקבות ההערכה בשנה שעברה הוגדר שיש להתמקד יותר בתפיסות ובהשפעות של המיזם על חברי הארגונים עצמם.

אמונה ביכולתן של קבוצות להשתנות (malleability) - האמונה שקבוצות וספציפית קבוצת החוץ עשויה להשתנות, קשורה בתקווה, בשימוש מופחת בסטריאוטיפים ובמוטיבציה מוגברת

למגע. לעומת זאת האמונה שקבוצת החוץ אינה יכולה להשתנות קשורה בחרדה מקבוצת מדד זה נבנה על בסיס מדד מוכר ועדכני של תפיסת יכולת שינוי של קבוצות החוץ (Halperin, Crisp, Husnu, Dweck, & Gross, 2012). בהינתן כי המדד הינו עקיף, ולא שואל שאלות ישירות על קבוצות חוץ, הוא פחות נתון להשפעות רצייה חברתית.

תפיסת דמיון לקבוצת החוץ - התחושה שחברי קבוצת החוץ דומים לך (אך לא עד כדי כך שהם לא מובחנים מקבוצת הפנים שלך) מובילה אנשים לקבל יותר את האנושיות של קבוצת החוץ (McDonald et al., 2017).

מוטיבציה ליחסים עם קבוצת החוץ - על מנת לבחון את המוכנות להעמיק את הקשר עם קבוצות חוץ באופן כללי, התלמידים יתבקשו להגיב על סולם הנע בין 1 (כלל לא) ל-7 (באופן מוחלט) על היגד בנוגע למוטיבציה להיפגש עם חברי קבוצה אחרת. מדד זה נבנה על בסיס שאלון מוכנות למגע אשר שימש במאמרם של הלפרין ועמיתיו (Halperin et al 2012.,).

רגשות כלפי קבוצת החוץ - אחד מהמשתנים המפחיתים מוכנות למגע עם הקבוצה השנייה הם רגשות שליליים דוגמת חרדה. רגשות אלו מהווים חסם בפני המוטיבציה למגע בין קבוצתי (Halperin, Crisp, Husnu, Dweck, & Gross, 2012). המשתתפים יתבקשו להגיב על סולם הנע בין 1 (כלל לא) ל-7 (באופן מוחלט) ולציין עד כמה הם מרגישים כל אחד מחמישה רגשות בעת מפגש עם הקבוצה השנייה. שלושה מהרגשות הם שליליים (חשש, איום, מבוכה) ושניים חיוביים (רוגע ונינוחות, ביטחון).

תפיסת הומוגניות קבוצת החוץ - לאנשים נטייה לתפוס חברי קבוצות חוץ כדומים זה לזה. נטייה זו נובעת מאופן פעולתה של מערכת התפיסה האנושית, לכך מתווספים תהליכים בין-קבוצתיים של הבחנה בין אנחנו והם (Linville, 1998). תפיסת קבוצת החוץ כהומוגנית מהווה בסיס לתפיסות סטריאוטיפיות של אותה קבוצה, והבסיס לשינוי מעמיק בעמדות כלפי האחר הוא היכולת לראות את קבוצת החוץ כמגוונת ולהבחין בהבדלים בין חברים שונים בקבוצה. על מנת לבחון האם תפיסות הומוגניות השתנו בעקבות התכנית, התלמידים יתבקשו לדווח באמצעות סולם הנע בין 1 (כלל לא) ל-7 (באופן מוחלט) עד כמה הם מסכימים עם כל אחד

משלושה היגדים לגבי הקבוצה עמה נפגשו (היגד לדוגמה: "לדעתי רובם נוטים לחשוב באותה צורה").

הכרה באנושיות (Sentience) של קבוצות חוץ- הרגשת חמלה היא מאפיין ייחודי לאנשים (לעומת חיות או מכונות). אחד האלמנטים הבעייתיים ביותר בתפיסה של קבוצת חוץ הוא שלילת האנושיות שלה. מחקרים בפסיכולוגיה חברתית הדגימו כי התפיסה כי האחר לא יכול לחוש חמלה מבטאת את שלילת אנושיותו (Leidner, Castano, & Ginges, 2013). לעומת זאת, כשאנחנו תופסים את האחר כמסוגל להרגיש חמלה, זה מצביע על כך שאנו רואים אותו כיותר אנושי. על מנת לבחון האם בעקבות המיזם התמתנו תפיסות של דה-הומניזציה כלפי קבוצות חוץ . התלמידים יתבקשו לדווח באמצעות סולם הנע בין 1 (כלל לא) ל-7 (באופן מוחלט) עד כמה כל אחת מהקבוצות המצוינות בטבלה (יהודים, ערבים, דרוזים, פלסטינאים) מאופיינת ביכולת להרגיש חמלה כלפי האחר.

1.6 הליך המחקר

- המחקר החל בפיילוט איכותני ב 5 בתי ספר שבהן נערכו ראיונות עומק עם מורות, מנהלות, יועצות ומורים עמיתים.
- לאחר הפיילוט נכתב השאלון ועבר תהליך אישור ע"י המדען הכללי של משרד החינוך.
- בשלב הבא הורחב החלק האיכותני ל 16 בתי ספר והועבר השאלון הכמותי לתלמידי קבוצת המדגם.
- השאלון למורות הערביות עלה לרשת ובוצעו 3 סבבים של יצירת קשר עם המורות למילוי השאלון.
- השלמות לחלק האיכותני
- בשלב זה הועבר השאלון לתלמידי קבוצת הביקורת. ראוי לציין שחלק זה היה רצוף אתגרים מכיוון שלבתי ספר שלא משתתפים בתכנית אין שום מחויבות או אינטרס להסכים לסקר כזה קרב תלמידיהם.

1.7 ניתוח הנתונים ומבנה הדו"ח

הדו"ח מציג את הממצאים ב 2 חלקים עיקריים. החלק הראשון הם הממצאים הכמותיים והאיכותניים המתייחסים להשערת המחקר. חלק זה מהווה בגדר הערכה מסכמת. החלק השני מציג נושאים ונקודות מבט שונות הקשורות לתהליך השילוב. חלק זה מהווה בגדר הערכה מעצבת.

הניתוח הכמותי מציג את הממוצעים של התשובות ביחס לשאלות השונות וכן את התפלגות העונים 4 או 5 (במידה "רבה" או "רבה מאד" בשאלון). שתי נקודות הבט האלה נותנות תמונה שלמה של ההבדלים בין קבוצת המדגם וקבוצת הביקורת. בחלק מן השאלות נערך מבחן t לבדיקת המובהקות של ההבדלים (מצוין בדו"ח).

בחלק הראשון מובאים ממצאים איכותניים התומכים בהשערת המחקר המרכזית ומהווים משנה תוקף לממצאים הכמותיים. בחלק השני מאורגנים הממצאים האיכותניים לפי תמות עיקריות המייצגות דפוסים משמעותיים שעלו בראיונות.

2. השפעת המורים על תלמידים ומרחב ביה"ס

כפי שראינו, אחת ההנחות המשמעותיות של התכנית והשערת המחקר המרכזית, היא שלמפגש עם המורים הערבים תהיה השפעה חיובית על עמדות התלמידים והמורים כלפי ה"אחר" בכלל והמיעוט הערבי במדינת ישראל בפרט. בחלק זה נביא את הממצאים הקשורים ישירות לנושא זה.

תרשים 1. מציג תפיסות סטריאוטיפיות לגבי התרבות הערבית ואזרחים ערבים. ניתן לראות כי בכל ההיגדים הציון הממוצע של קבוצת המדגם משקף רמה נמוכה יותר של תפיסה סטריאוטיפית. למעט ההיגד הראשון, כל שאר ההבדלים הם מובהקים (ברמת מובהקות 5%). ההבדלים המשמעותיים ביותר הם בהיגדים "אין מה ללמוד מערבים" ו "אי אפשר לבטוח בערבים". אנו מניחים כי בשני היגדים אלה העובדה שלנגד עיניהם של תלמידים מבתי ספר המשתתפים בתכנית עמדה דמות המורה שממנה הם לומדים ובה הם בוטחים. באופן כללי הממוצע של תלמידי קבוצת המדגם משקף רמה נמוכה של תפיסה סטריאוטיפית לעומת הממוצע של קבוצת הביקורת שמשקף רמה בינונית.

תרשים 1. סטריאוטיפים ודעות קדומות (ממוצע 1-5)

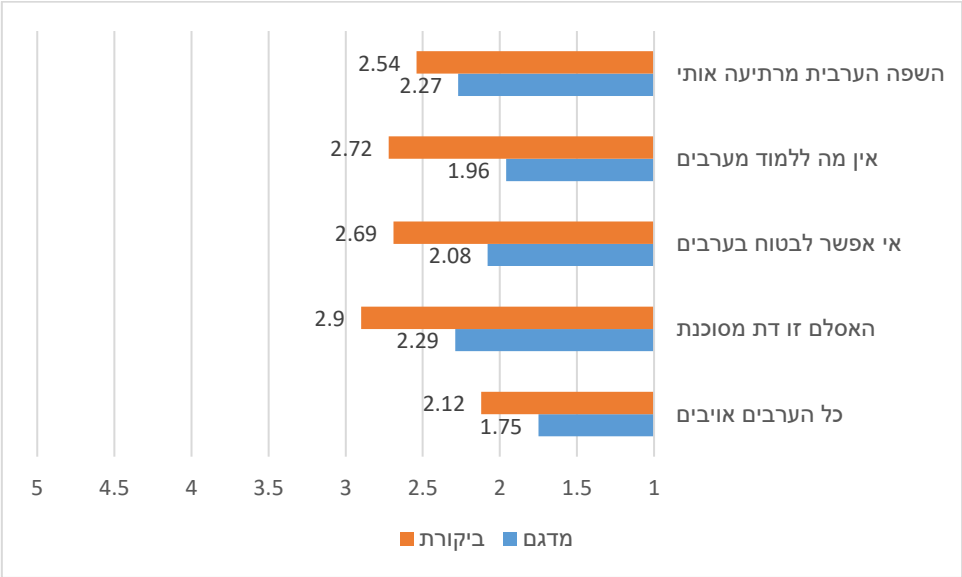

התרשים הבא מציג את שיעור העונים 4 או 5, כלומר, את אלה שדעתם נחרצת יותר לגבי ההיגדים. ניתן לראות כי בקבוצות אלה ההבדלים ניכרים הרבה יותר והם מובהקים לגבי כל ההיגדים :

תרשים 1.1 סטריאוטיפים ודעות קדומות. (שיעור המשיבים 4-5)

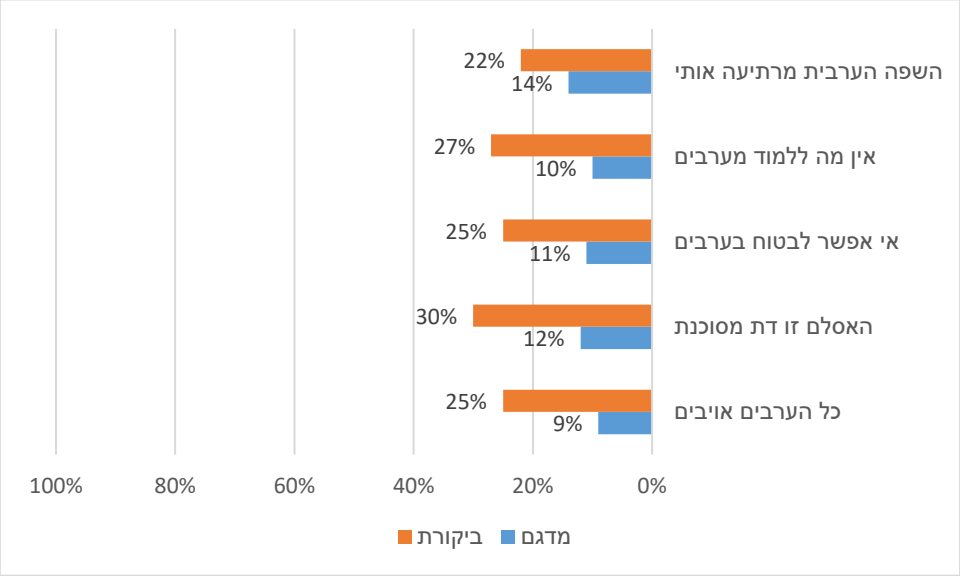

הציטוטים הבאים לקוחים מתוך ראיונות עומק שנערכו עם המורות בהם הן תיארו מניסיונן האישי דוגמאות להשפעה של נוכחותן בביה"ס על עמדות, דעות והתנהגות התלמידים. כמעט כל המורות שרואיינו הביאו דוגמאות להשפעה חיובית של נוכחותן על עמדות והתנהגות התלמידים. הציטוטים המובאים כאן מייצגים דפוס דומיננטי שהופיע בכ 80% מהראיונות. הדוגמה הראשונה ממחישה מפגש בין דימוי שהיה לתלמידים לבין הדמות של המורה בפועל. מפגש כזה אשר מנתץ את הדעה הקדומה ביחס למראה, גורר בעקבותיו גם הטלת ספק בשאר ה"אמיתות" הנובעות מדעה קדומה או סטריאוטיפים.

"*(זה) שובר סטיגמות אצל תלמידים... לא חשבו שאני מוסלמית, חשבו שאני מצרפת. שאלו אותי ועניתי , היו בהלם . את מביאה משהו אחר... הם רואים משהו אחר בחדשות רואים אנשים קיצוניים. חושף אותם לצד השכיח יותר. שוברת דעות קדומות אם מציגה צד בצורה נכונה*" .

בדוגמה הבאה מתארת המורה דפוס שכיח לצערנו, בעיקר אצל ילדים מסביבה הומוגנית, שבו המילה "ערבי" משמשת כקללה או הקנטה. גם כאן, נוכחותה של המורה גורמת לילדים לבחון את עצמם אל מול המציאות ולהבין את חוסר ההיגיון שבהכללה שהם עושים. מורים רבים סיפרו על מכתבי התנצלות או מכתבי תודה שקיבלו תלמידים לאחר מקרים דומים.

"לפעמים הילדים אומרים אחד לשני "ערבי" שהם מחשיבים כקללה ,ואז הם מיד אומרים אופס - סליחה, לא התכוונתי , את משהו אחר. אני אומרת להם כולנו בני אדם בואו ניישר קו. או שכותבים לי מכתב התנצלות .."

לאחר תקופת זמן שנעה בין כמה חודשים לשנה, חל שינוי בתגובות התלמידים והן משקפות יותר ויותר התעניינות וסקרנות לגבי התרבות של המורה הערבייה. מטבע הדברים, ככל שהותק של המורה בביה"ס גדול יותר או שיש יותר מורים, יותר תלמידים מגיעים לשלב הזה שבו הם מגלים פתיחות ועניין בלמידה אודות הרקע של המורה והתרבות הערבית בכלל.

"ילדים לא משנה ערבים או יהודים , בהתחלה יסתכלו עליו אחרת .אי אפשר עד שלא מדברים עם אדם .לפעמים אם שומעים ערבית נרתעים... נתן להם חיבור אם זה לשפה ולתרבות מה עושים אצלכם איזה חג היה לכם נהיה להם מעניין"

תרשים 2. מציג עמדות לגבי חיים משותפים ואזרחות משותפת. משתנה זה מייצג את הנכונות והעמדות כלפי המרחב היומיומי-אזרחי (בשונה מעמדות כלליות כלפי ה"אחר" שהוצגו בתרשים הקודם). גם כאן ישנם הבדלים חד כיווניים בין קבוצת המדגם לקבוצת הביקורת. תלמידים מבתי ספר המשתתפים בתכנית רואים את האזרחים הערבים כלגיטימיים וכחלק מהחברה הישראלית במידה רבה יותר. הם גם מביעים עניין ומוטיבציה להיכרות ופעילות משותפת במידה רבה יותר מאשר קבוצת הביקורת. בהיגדים 2-4 ההבדלים מובהקים ברמת מובהקות 5%. ההיגד הראשון רלוונטי רק לקבוצת המדגם והוא מציג שביעות רצון גבוהה מן העובדה שמורה ערבי מלמד בביה"ס.

תרשים 2. אזרחות משותפת (ממוצע 1-5)

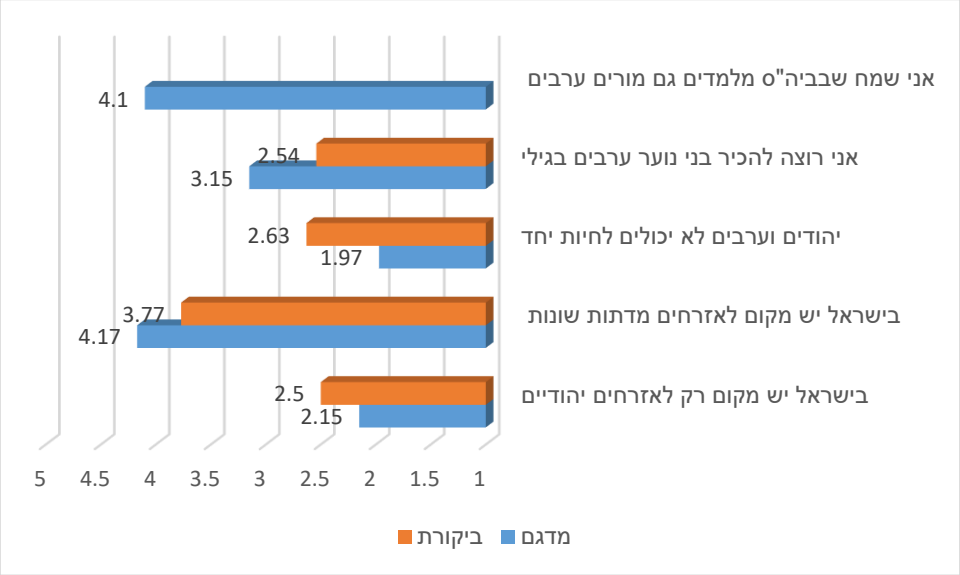

בפילוח של המשיבים 4 או 5 ניתן שוב לראות כי ההבדלים ניכרים יותר. 74% מן התלמידים בקבוצת המדגם הביעו במידה רבה או במידה רבה מאד שביעות רצון מן העובדה שמורה ערביה מלמדת בבית ספרם. 41% מקבוצת המדגם מעוניינים במידה רבה או רבה מאד להכיר בני נוער ערבים בגילם לעומת 27% בקבוצת הביקורת וכך הלאה.

תרשים 2.1 אזרחות משותפת. (שיעור העונים 4-5)

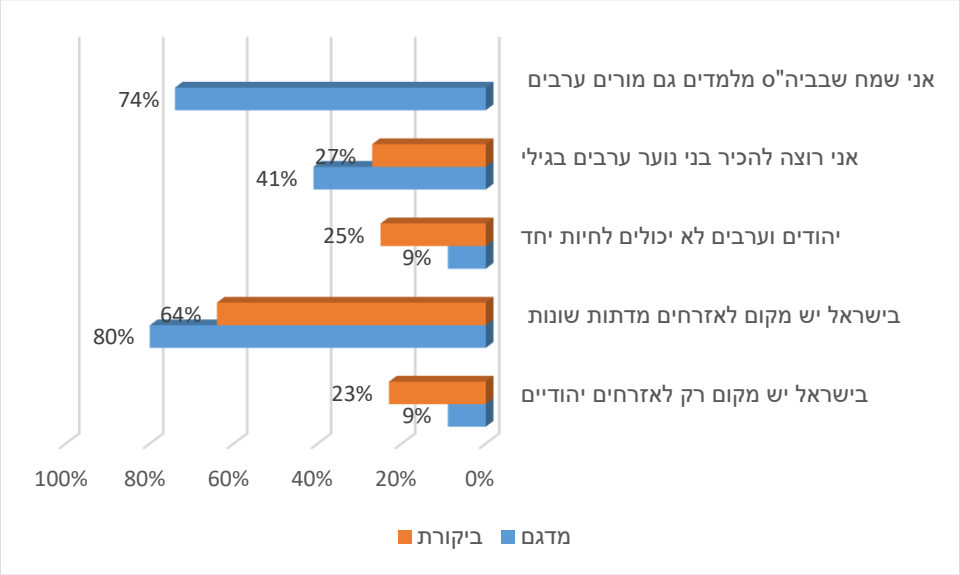

תרשים 3 מציג תפיסת עתיד ושאיפות בהקשר של יחסי יהודים- ערבים. גם בקטגוריה זו כל הממוצעים של קבוצת המדגם משקפים תפיסת עתיד אופטימית יותר מזו של קבוצת הביקורת. ההבדלים מובהקים בהיגד השני והשלישי, המתייחסים לרצון לארח תלמידים ערבים ולבקר אצלם. בהיגד הראשון ההבדל הוא קטן אך הממוצעים גבוהים בשתי הקבוצות (שתי הקבוצות מקוות במידה רבה שהיחסים בין יהודים וערבים בתוך מדינת ישראל יהיו טובים יותר בעתיד). גם לגבי שלום עם מדינות ערב שתי הקבוצות הביעו מידת אופטימיות בינונית.

תרשים 3. תפיסת עתיד (ממוצע 1-5)

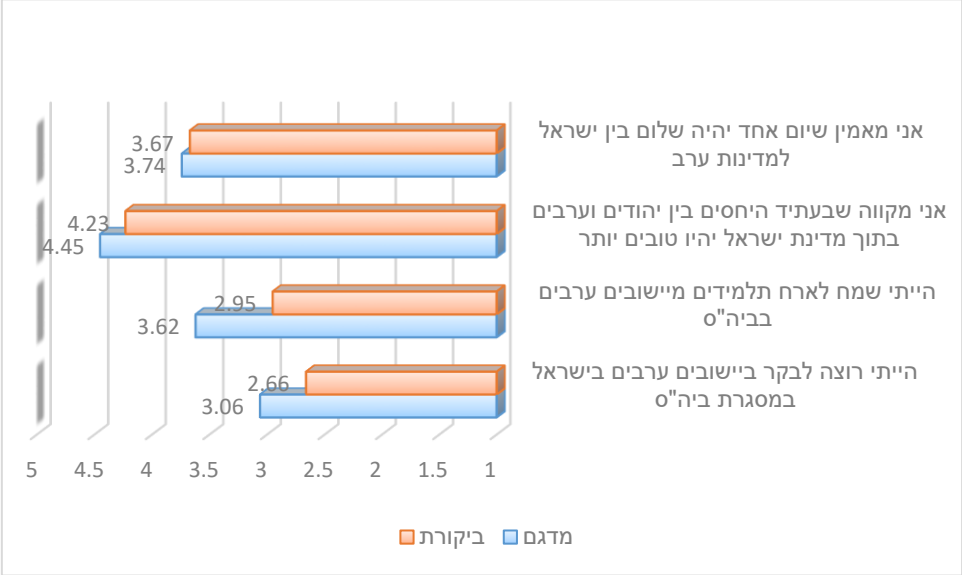

גם בקבוצת שאלות זו, הפילוח לפי המשיבים 4 או 5 מגלה פערים משמעותיים, בעיקר בנכונות לארח תלמידים ערבים בביה"ס או להתארח אצלם.

תרשים 3.1 תפיסת עתיד. שיעור המשיבים 4-5.

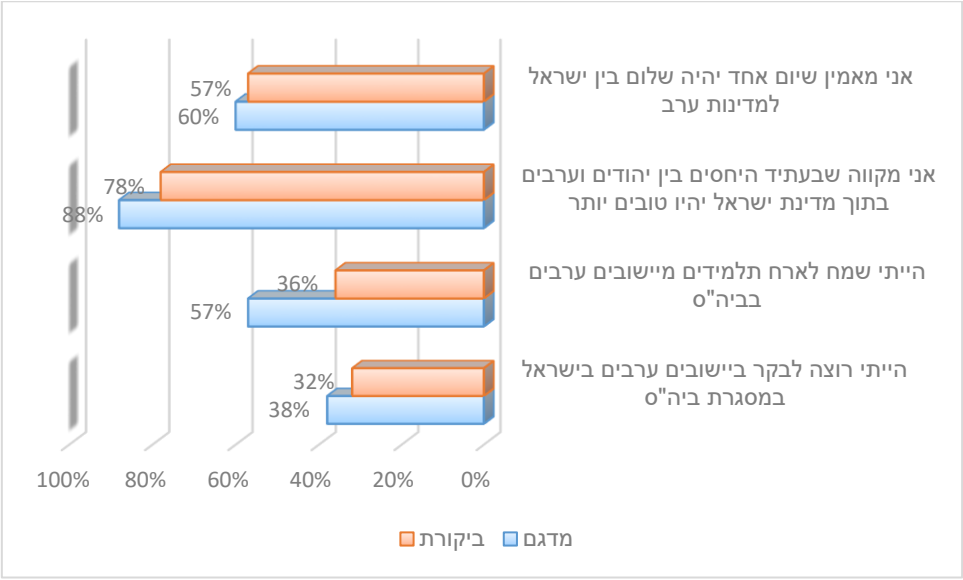

לסיכום, בכל ההיגדים שנבדקו בשאלון התגלו הבדלים בין קבוצת המדגם לקבוצת הביקורת. ברוב המקרים ההבדלים היו מובהקים ובכל המקרים וההבדלים היו בכיוון של השערת המחקר, דהיינו, שתלמידים מבתי ספר שבהם מלמדים מורים ערבים יגלו רמה נמוכה יותר של תפיסות סטריאוטיפיות ודעות קדומות, יהיו בעלי עמדות התומכות באזרחות משותפת וחיים משותפים ויגלו עניין רב יותר בהיכרות ומפגש עם בני גילם הערבים.

בראיונות העומק, כמעט כל המורות הערביות טענו שלנוכחותן יש השפעה חיובית על עמדות התלמידים והתנהגותם. כמעט כל מורה תיארה מקרים ותגובות, חלקם היו משבריים או מאתגרים בעת שקרו, אך עם הזמן באו לידי ביטוי בשינוי ביחס למורה מצד תלמידים, מורים והורים.

"*תלמידה אחת אמרה שרוצה לספר משהו על אבא.. אתמול הביאו בחדשות איזה כתבה על המצב ואבא קילל אתכם , עצרתי אותו אמרתי לו יש לי מורה שלא כזאתי , אל תשפוט את כולם . גם יהודים יש רעים וטובים... יש השפעה לנוכחות שלי בביה"ס*".

"*תלמיד כתב עבודת שורשים ורשם אותי כדמות שהייתה לו שינוי . היה לאימא שלו חשוב להראות לי. אני מחנכת לפני שאני מורה* ".

3. תהליך השילוב

3.1 מניעים של מנהלים

מהראיונות עולה כי כל המנהלים מייחסים חשיבות רבה לנושא של שילוב מורים ערבים בבית הספר כאג'נדה חינוכית. היו מנהלים שהצהירו שהם בעלי דעות "ימניות" אך רואים בשילוב מורים מכל קבוצות החברה הישראלית ערך חינוכי מרכזי וחלק מהמסר החינוכי של בית הספר לתלמידיו.

"בסופו של יום אנחנו לא מחנכים אדם להיות עם דת אלא מדברים על ערכים אוניברסליים , ביה"ס מחובתו לחבר אנשים מדתות מלאומים שונים , לחנך לדו קיום ולסובלנות. ביה"ס מעניק הזדמנות שווה לכולם לא משנה מה התרבות שלך . בעיני זה תפקיד ביה"ס" .

"אני מחויבת לחינוך לא מתעסקת עם דעות פוליטיות . שלי ההיפך - מאוד ימניות , יש לי פתרונות שלא רוצים לשמוע . אנחנו צריכים לחנך את הדור שחיים ביחד .אני לא מתהדרת לשנות את העולם לא פוליטיקאית .זה המינימום שיכולה להביא למערכת שלי מבינה שמתעסקים באנשים . רק יכולה לחנך".

"חשוב שתלמידים והורים יחשפו לפן נוסף של אזרחי הארץ הערבים , שלא יראו קונוטציות שליליות בלבד או ברמה נמוכה כמו פועלים, מנקות , קשיי יום...ולי כהומניסט חשוב לחשוף גם לאפשריות אחרות" .

3.1.1 מקצועיות

המנהלים מייחסים חשיבות רבה לנושא המקצועיות והאיכות של המורים. זהו מבחינתם הקריטריון העיקרי והוא קודם לכל הדעות בנושא שילוב. התנאי ההכרחי ללמד בביה"ס יהודי הוא כמובן שליטה בשפה העברית.

"כשהציעו לי את זה קפצתי על המציאה מכל היבט. זה השתלב בחזון של בית ספר להפגיש לילדים את המגוון האנושי הכי מגוון שיש. אבל לשם כך אני צריכה מורים

מושלמים. לא יכולה להביא מורה ערבייה לא טוב. הערביות כל מי שהגיעה היו משובחות. "

"ראיינתי מורות ששלחו אלי ולא קיבלתי אותן . שפה דלה חשבתי שזה לא נכון להכניס מורה כזו. "

3.1.2 עמדות מסכמות של מנהלים

כל המנהלים שרואיינו נתבקשו לתת ציון כמותי לאספקטים שונים של שילוב המורים הערבים. בתרשים הבא ניתן לראות כי בכל התחומים, שביעות הרצון היא גבוהה מאד ובמיוחד מעצם ההחלטה על השילוב.

תרשים 4. עמדות מסכמות של מנהלי בתי ספר (ממוצע 1-10)

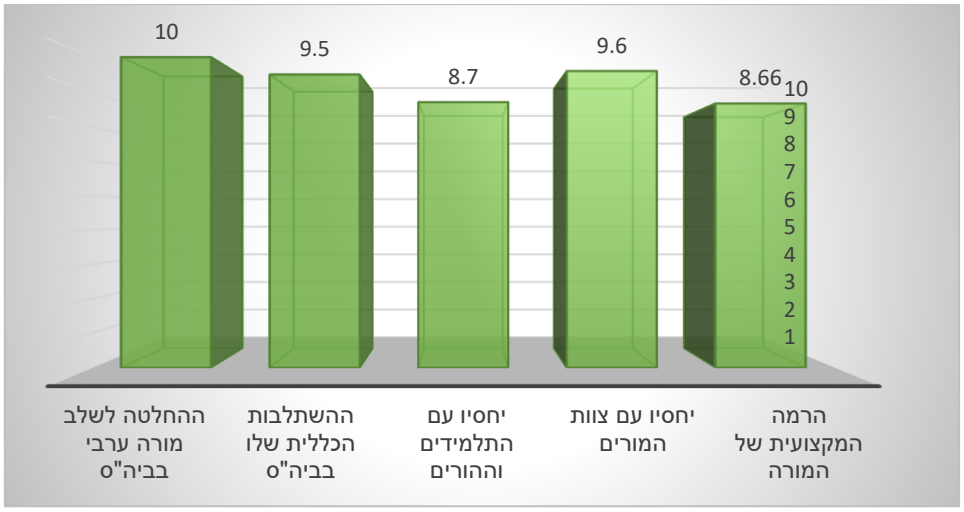

כל המנהלים הדגישו כי לא נערכת שום פשרה על הרמה המקצועית של המורים. זהו תנאי בסיסי לשילוב המורה ולהצלחתו. אם מורה ערביה לא הייתה עומדת ברף המקצועי היא לא הייתה מלמדת בביה"ס. בהתאם, ניתן לראות כי שביעות הרצון של המנהלים מהרמה המקצועית של המורים היא גבוהה מאד.

3.2 מניעים של המורות

דברי המורות מחזקים את ההנחה שקיים צורך אמיתי משני הצדדים בשילוב של מורים ערבים איכותיים בבתי"ס יהודיים. מן הראיונות עולה כי מורות ערביות שמסיימות את לימודיהן נאלצות לחכות שנים עד לשיבוץ בבי"ס ורבות נאלצו לעסוק בתחום אחר. רוב המורות טענו שלא ידעו על האפשרות ללמד במסגרת התכנית.

"במגזר ערבי חיכיתי שלוש שנים לעבודה , בסוף עבדתי בחברת תקשורת 3 שנים ,עברתי הרבה תפקידים , בבזק בין לאומי. מצד שני אמרתי לא , כי רציתי להתקדם... בעבודה משותפת ערבים ויהודים ראיתי מה התרבות היהודית והיה בזה משהו טוב."

.

"לא ידעתי שאפשרי ידעתי רק לפני שנתיים . מצד שני הבעיה הייתה אצלי, לא היה לי ביטחון חשבתי שאני לא מספיק טובה"

כל המורות שרואיינו חוו בשנה-שנתיים הראשונות טווח נרחב של חוויות שנבעו מהמפגש הראשוני. חלקן, היו בגדר סקרנות ועניין אך חלק גדול היו ביטוי של סטריאוטיפים ודעות קדומות, בורות, גזענות וכו'. להלן מספר דוגמאות :

"בשנה ראשונה היה קושי – ההורים שאלו אם יש לך ילדים, חשבו שאם יש לי ילדים אהיה יותר חמה ואוהבת . ילדים גם שואלים... ילד מתוך סקרנות שואל לא מכוונה רעה... ילדים גם כן אמרו "אין לנו שיעור ערבית", הופתעו שאני מורה למתמטיקה . הילדים אמרו "את יכולה לעזור לנו בערבית"...

"הם כן מתעניינים. יש לי חופשים של חגים ,אני אומרת להם כשאני יוצאת לחופש , איזה חג זה והם מתעניינים. פעם אחת ,הייתה ילדה ששאלה אותי , עזבו חגים וכל זה , יש לך שיער ארוך או קצר? כולם צחקו ..עניתי לה זה מה שמעניין אותך כרגע ? ובכל מקרה יש לי שיער ארוך".

4. קשר עם צוות המורים

"כבר באסיפת מורים ראשונה רצו לשנות לי את השם, שם קשה אמרתי לאותה מורה שתלמדי להגות את השם שלי נכון בלי קיצורי שם . אנחנו תרבות שמתקיימת על כבוד זה קשה לקבל דברים כאלה. "

לכל המנהלים חשוב שיהיה חדר מורים מגוון, מאוחד ומכיל. בכל בית ספר הסיטואציה היא מעט שונה, יש בתי"ס עם כמה מורות ערביות ויש כאלה עם אחת וכמובן שהבדלים אישיים בין המורות והצוותים גם משפיעים על ההשתלבות. עם זאת, ניתן לומר באופן גורף כי לאחר תקופה לא ארוכה, נוצרים קשרים חברתיים יפים ואפילו חברויות. ככל שלמורים יש ותק רב יותר בביה"ס כך מתחזקת ומעמיקה מערכת הקשרים ונוספים לה נדבכים של ביקורים הדדיים, היכרות עם מעגלים משפחתיים ועוד.

בשני בתי"ס יש מורות ערביות יחידות מכלל צוות המורים , בשאר יש כמה מורות ובחלקם יש מסורת של העסקת מורים ערבים (בעיקר ללימודי ערבית). המורות מספרות על קשר חם וחבריות שנוצרו מהעבודה המשותפת לצד מקרים בודדים (שטופלו) של תחושות קשות וקיפוח.

בבי"ס אחד בצפון, אחת המורות הרגישה בידוד חברתי מפני שלא הבינה את ההומור בחדר המורים. בשיתוף "מרחבים " הביאו מופע בנושא וכעבור זמן המצב השתפר. כנראה שמראש רוב המורות שמגיעות לביה"ס יהודי מגיעות עם ביטחון עצמי ואמונה ביכולתן להשתלב. מרוב המורות שמענו על קשרים מיטיבים וחמים עם צוות המורים. בכל בתיה"ס שהיינו נעשים מאמצים לגבש את צוות חדר המורים ולא נרשמו תקריות מיוחדות

"בצוות חדר מורים קיבלו בחיבוק חם לא הרגשתי שונה למרות שמורה יחידה ערבייה וממשיך להיות ככה. צוות מתמטיקה אין דברים כאלה שימשיך ככה "

"הייתי בשמחות והייתי גם באבל . אנחנו משתתפים ביחד. ראיתי חתונה יהודית , חופה וזה נשמע ומעניין לראות . כולם מחכות לראות אותי מתחתנת" .

"יש קשרים אישיים ביני למורות אני הולכת לחתונות ובר מצוות ובברית , אוהבת אותם . פה בביה"ס עברתי גירושים ב2013 , עטפו אותי בחום ואהבה , הרימו אותי עזרו לי והאירו לי תמכו בי זה אחרת לא יכולה לוותר על צוות פה "

"נהייה יותר טוב ומשתפר, והתחושה של בית מתחזקת ויותר יותר. אני מאד אוהבת את האווירה בבית ספר יותר מבית ספר ערבי"

5. אתגרים

5.1 התמודדות עם תקופות של מתיחות

" היו דקירות בעפולה , אני מרגישה כל הזמן להוכיח נאמנות שלי כערבייה . המלחמה שלנו כאנשי חינוך היא להמשיך בשגרה. גם אני חוששת לבוא , גם לי יש רגשות גם אני צריכה לדאוג גם אני יכולה להיות מותקפת".

מלבד שתי מורות לכל השאר היו קשיים על רקע אמירות פוגעניות בביה"ס. לעיתים מדובר באמירה מכוונת, לעיתים באמירה אגבית ולעיתים בצורה עקיפה. בכל מקרה, אירועים אלה זכורים היטב למורות ואופן ההתמודדות איתן, עיצב את היחסים העתידיים בין המורות לתלמידים, המורים וההורים. חשוב לציין שבבתי הספר הגיבו לדברים ובד"כ פתרו את העניין וגיבו את המורות. בזמנים קשים ובמקרים מסוימים כמו נדרשה התערבות של הפיקוח .

דוגמה להתלבטויות הייחודיות שבהן נמצאות המורות ניתן לראות בדוגמה הבאה :

"כשנחטף גלעד שליט אני מסתכלת על תלמידים שלי ואומרת רק אלוהים אל תעמיד אותי במצב שאחד תלמידים יהיה חייל חטוף , הרגשתי שקרועה באמצע . מצד שני זו מלחמה על העם שלי ונהרגים חפים מפשע ומול תלמידים שלי שילכו לצבא. תלמיד אמר לי אני לא אירה על מפגינים כי פוחד שאירה על מישהו מהמשפחה שלך .נגעתי לליבם הם לא רוצים לפגוע בי ובמשפחתי . אלו אמירות היה מרגש לשמוע , יש גם מורות עם ילדים בצבא ואנחנו חברות זה כואב".

בזמנים של מתיחות או שפיכות דמים, המורות מתמודדות גם עם תגובות מצד אנשי צוות והורים :

"בצוק איתן הווטאס אפ היה מפוצץ משפטים ואמירות , ואני פה ...שלחתי הודעה למנהלת שיש אמירות גזעניות. למה להכליל גם אנחנו מוסלמים מנהלת שלחה וואטס

אפ למטרה מסוימת יש אמירות פוגעניות בצוות יש גם וגם ואותה מורה התנצלה . אני צריכה להבין תרבות יהודית וללכת בעקבותיה אבל גם הם צריכים ".

"בתחילת דרכי , יש קפיטריה בימי שישי , זה הורים מפעילים וזה הולך לפעילויות ילדים, היה טקס וילדים עולים מהטקס , אני רואה אבא עם סכין , אמרתי לו אולי תחליף למספריים . לקחתי את הסכין לחדר מורים ואימא אחת צעקה שעומדת פה ערבייה מסתובבת עם סכין בביה"ס".

5.2 אתגרים נוספים

רוב האתגרים שציינו המורות הם על פי רוב לא קשורים ישירות להוראה בביה"ס יהודי : מרחק מהיישוב הערבי בו מתגוררת המורה, קושי בתוספת שעות לצורך הגדלת המשרה , עומס שקשור לביה"ס וכו' . חלק מהמורות חוששות לגבי קידום , ולגבי האם יוכלו לחנך כיתה. הנושא של חופשות בחגים גם מייצר לעיתים מתחים.

"יש לי חשש , לא יודעת אם אפשר להתקדם למשרות גבוהות לא יודעת מה מקובל , לא יודעת מה הגבול מבחינת העסקה . אם אפשר להתקדם להתפתח כרכזת , זה תלוי בביה"ס עצמו , לא יודעת מה העמדה האם מקובל מבחינת הורים" .

"אני לא יודעת , יש "קבלת תורה" - האם מחנכת ערביה יכולה לעשות את זה לא כמו מחנכת יהודית . מפחדת שיגביל אותי במקום מסוים רק בתנאי הזה חוזרת לביה"ס ערבי".

"יש בעיות בחגים – לפי משרד חינוך לא יכולה לקחת את ערבי ימי החג , ערב החג איד אל אדחא אני עובדת - יש לי פחות ימי חג. ראמאדן עובדים רגיל , בשעה שביעית גם קשה לדבר. אצלנו לא יודעים בדיוק מה החג, זה משתנה ומבלבל מנהלת, הסברנו לה שחגים לפי ירח זה משתנה. יכול להיות יש ימים חשובים יום האדמה , שהם לא במערכת , ואצלנו עושים שביתות ..שיינתן דף שחגים משתנים , זה לא משהו קבוע אבל אנחנו צריכים לקבל חגים שלנו" .

גם מנהלים רבים (כמחצית מן המרואיינים) סיפרו על תקריות הקשורות למוצא המורים בעיקר במהלך השנה הראשונה בביה"ס. כל התקריות האלה טופלו וקיבלו מענה בזמן אמת, אך הן מעידות על האתגרים שבפניהן ניצבות המורות אך גם המנהלים והמערכת כולה.

"כשהמורה הערבייה הראשונה הגיעה עם רעלה והשומר ממש הקשה, והיא נכנסה בוכה . ככה היה המפגש הראשון. היה צריך להרגיע אותה שהיא הגיעה למקום טוב. והרגענו ואמרו שהוא עושה ככה לכולם. "

"ההתחלה הייתה קשה כי זו הייתה שנה שהיו פיגועי רחוב בירושלים , וזה היה קשה. ההורים באו מפוחדים "אתה יכול להבטיח שהיא לא תדקור" ותלמידים היו באמירות קשות כלפיה . מחנכים נכנסו לכיתות ועם דרכי עבודה עם הסברה גיוס של הורים שהיו מוכנים להיות אתנו היו כיתות שהצליח יותר ופחות. גם היא עצמה הייתה חזקה ואנחנו נתנו המון גב".

"בתקופת המתיחות הפוליטית המורה נכנסה לחרדה שיראו בה משהו שקשור לטרור הסכינים . הלקח הוא שצריך לחזק אותה גם בכיתות היא צריכה לענות על אמירות קשות של ערבים על זה שכולם מחבלים. ואני אמרתי לה שזה התפקיד שלה. את שמה על הגב שלך את כל הערבים השפויים. היא פחדה שמשהו בצוות , בי או בהורים ישתנה. הייתה תקופה שחששתי שהיא תעזוב. הרגשתי שאני עוברת מבחן של נאמנות בייחס אליה ושהערכים לא נשברים בעתות של משבר."

6. סקר מורות

תרשים 5 מציג שביעות רצון גבוהה של המורות הערביות מכל התחומים שלגביהן נשאלו. שביעות הרצון מעצם ההחלטה ללמד בבתי"ס יהודים היא גבוהה מאד (4.78 בסולם של 1-5)

תרשים 5. עמדות המורות הערביות (ממוצע 1-5)

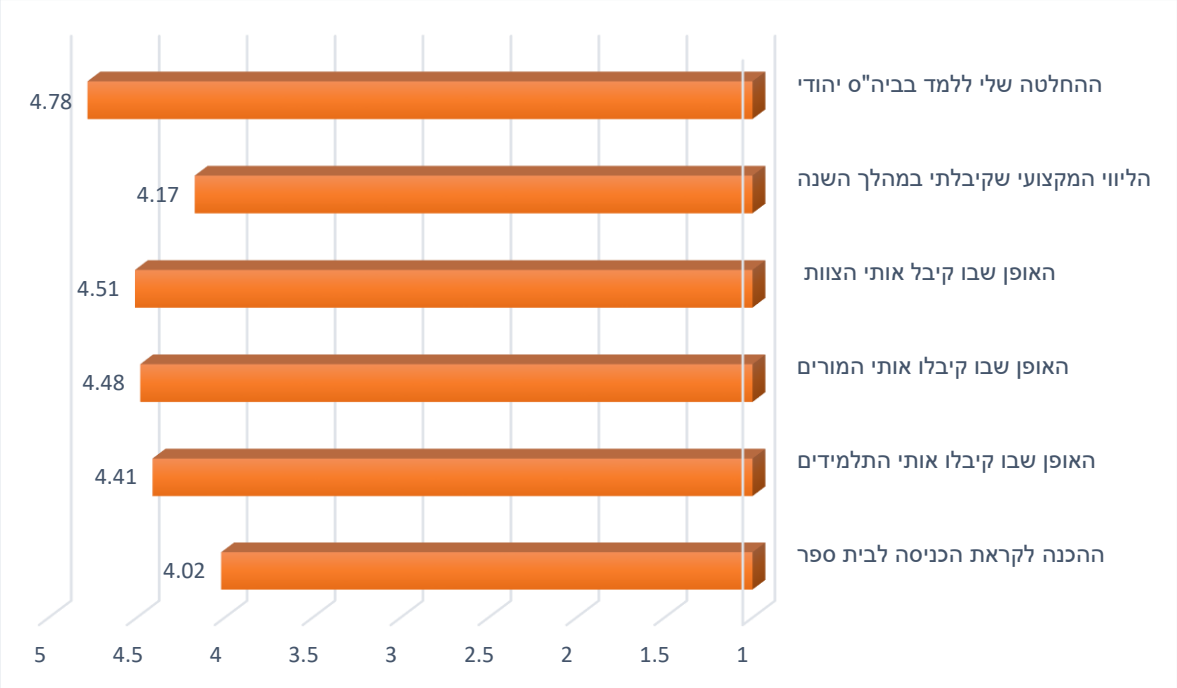

תרשים 6. מציג את עמדות המשפחה והסביבה החברתית הקרובה לפני הכניסה לביה"ס ובעת המענה על השאלון (לפחות שנה אח"כ). ניתן לראות שהתמיכה הייתה גבוהה מלכתחילה, של המשפחה אפילו יותר מהסביבה החברתית הקרובה. בעקבות החוויה עצמה המורות מדווחות על תמיכה גבוהה אף יותר בנקודת הזמן הנוכחית, דבר המעיד כנראה על חוויה חיובית.

תרשים 6. עמדות המשפחה והסביבה החברתית (ממוצע 1-5)

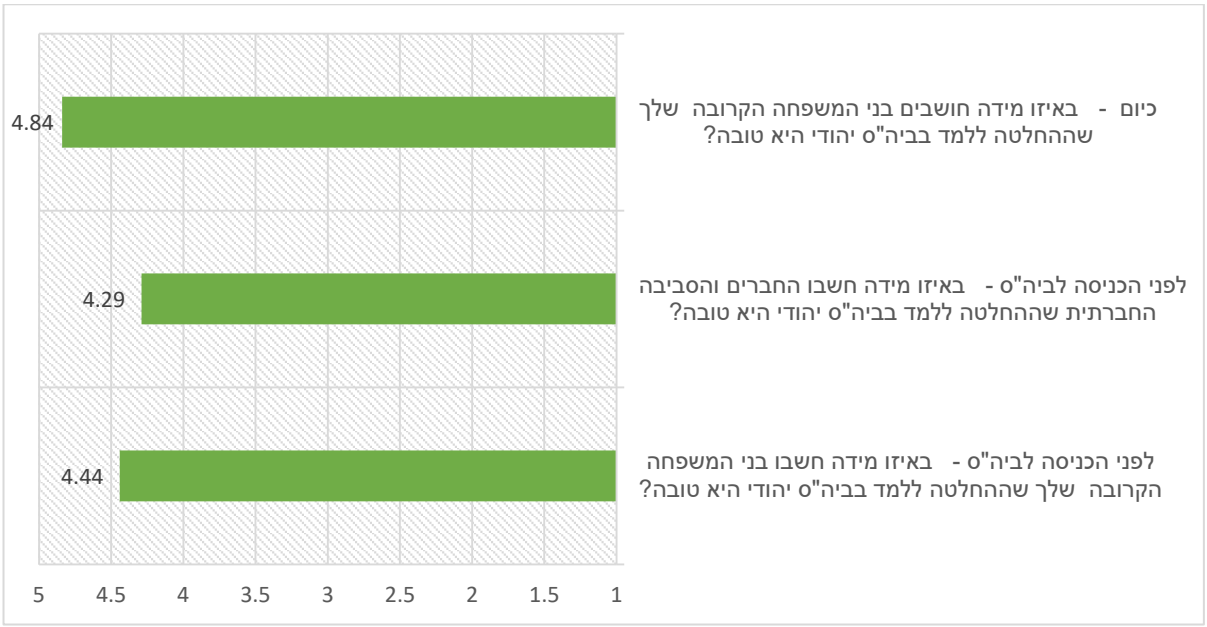

תרשים 7. מציג עמדות מסכמות של המורות כלפי השתתפותן בתכנית :

תרשים 7. עמדות מסכמות של מורות (ממוצע 1-5)

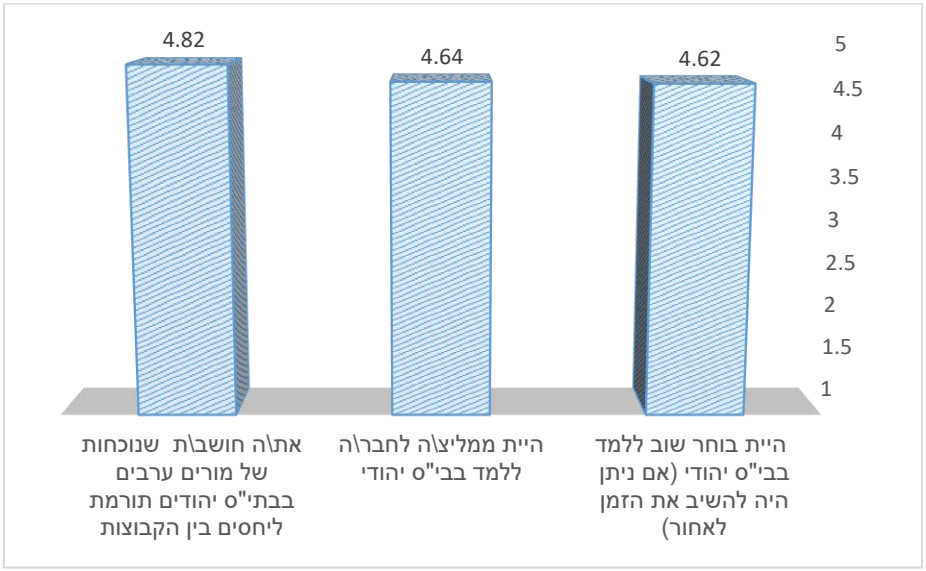

ניתן לראות כי שביעות הרצון הכללית של המורות גבוהה מאד (בהלימה לממצאים האיכותניים)וכי הן מאמינות שנוכחותן בבתיה"ס תורמת לקידום היחסים בין יהודים וערבים.

7. דיון בממצאים והמלצות

נפתח בשורה התחתונה : אין ספק שהשערת המחקר קיבלה אישוש ותוקף אמפירי משמעותי, בהלימה כמעט מוחלטת בין הממצאים האיכותניים לכמותיים. מהמחקר עולה באופן ברור כי לנוכחותן של מורות ומורים ערבים במקצועות "חזקים" כגון מתמטיקה, אנגלית ומדעים, יש השפעה על עמדות, תפיסות והתנהגות של תלמידי בתי הספר ובמידה רבה על התנהלות בית הספר כולו. אנו מתרשמים כי להחלטה על מקצועות שנתפסים כחזקים הייתה השפעה רבה על הצלחת התכנית. עצם המיקום של כל מורה מול תלמידים מייצר הגדרת תפקידים חברתית בעלת היררכיה ברורה, שהופכת את ההיררכיה הסטריאוטיפית שמובנית בתפיסה החברתית שאתה מגיעים הילדים. הסטטוס היוקרתי הנוסף, שמעניק המקצוע המבוקש (אנגלית, מתמטיקה ומדעים) מעצים את ההיפוך הזה ומאלץ את התלמידים לבחון מחדש את הנחות היסוד התרבותיות שלהם לגבי ערבים בכלל.

עוד עולה מהמחקר באופן ברור כי מדובר בתהליך בעל רגישויות וצורך בגמישות והתאמה לאורך כל הדרך, החל מהראיון עם מנהל בית הספר, המשך במפגש עם התלמידים, ההורים והצוות החינוכי, ההסתגלות לנורמות וערכים תרבותיים שונים, התמודדות עם אירועים של גזענות או תגובות פוגעניות ועוד. מהניסיון המצטבר עד כה, ניתן להגדיר כמה מאפיינים של מורים שיקלו על התהליך :

- שליטה בשפה העברית.
- היכרות מסוימת עם תרבות יהודית-ישראלית.
- הבנה שיהיה צורך להתגמש (או למצוא פתרון דיפלומטי) באירועים כמו טקסים, שירת ההמנון, אירועי זיכרון ועוד. יחד עם הצורך לכבד את המקום
- הבנה שיהיו תגובות מצד הורים ותלמידים ושזהו חלק מהתהליך.
- רצון עז להצטיין, להצליח ולפרוץ גבולות

המורות שרואיינו רואות חשיבות עצומה בשילובן בבתי"ס יהודיים. הן ימליצו למכרות לעבור את האתגר הזה ולעשות את זה בגלל היתרונות הגלומים בכך : גם אפשרות הולמת לתעסוקה

וגם אפשרות לשינוי חברתי. בסופו של דבר כולן מסכימות שההעסקה היא על בסיס אישי מקצועי .

כפי שראינו, כניסתן של המורות לבתי הספר מייצרות סיטואציות מאתגרות, שחושפות את העמדות והדעות של התלמידים, ההורים ולעיתים המורים כלפי המיעוט הערבי. כל המורות חושבות שנוכחותן המתמשכת ומערכת היחסים שנוצרת עם הזמן, משפיעה לטובה על המעגלים הסובבים אותן בבתיה"ס ותורמת להיכרות ההדדית בין הקבוצות (יהודים וערבים).

"יותר מורים ערבים. כל הזמן מדברים על חיים משותפים צריכים ליישם ומוסד חינוכי , מפה זה מתחיל לא יכולים לחנך הורים אלא ילדים , גם עושה פתח למי שלא משובצים מחפשים עבודה מספר שנים"

"נכנסתי עם "אני מאמין" לביה"ס יהודי רוצה לשנות סטריאוטיפ על ערבי ממקום נכון ,רוצה שיראו שהוא לא מחבל או נלחם. ילד שלומד ערבית , משקיע ואוהב את המורה מעריך את השפה . זו העבודה שלי , במיוחד שיש מצב קשה הם באים ושואלים חשוב להם לדעת באיזה צד את , כי הם אוהבים אותך. שיראו אפשר אחרת מקפידה לקחת תלמידים לפעילות של חיים משותפים".

"היתרון זה שיכירו את האחר את השפה את התרבות . אנחנו חיים באותה מדינה . שכנים שלכם. צריך לדעת לתקשר וזה בזה מאד . להכיר את האחר . לא משנה צבע ודת . אנחנו בני אדם . מרחוק אי אפשר להכיר אחד את השני מקרוב כן" .

במקביל למאפיינים של המורים, תנאי הכרחי להצלחת השילוב זה מנהל/ת שמחויב לנושא ומבין שהתהליך יצריך ממנו מעורבות, תמיכה ומענה למקרים שונים שיעלו במהלך השנה הראשונה במיוחד. המנהלים הדגישו את החשיבות של השיקול המקצועי והפדגוגי כתנאי הכרחי להשתלבות המורים ורק לאחר מכן את השיקולים הערכיים.

חלק מהמורים שרואיינו או מילאו את הסקר לא מלווים ע"י מכון מרחבים. מרחבים פונה לכלל המורות במתן שירותי מעטפת כמו מדריך למורה, כנסים והשתלמויות, וליווי על פי הצורך, אולם מתמקד בעיקר בליווי של מורות חדשות בכניסה לתפקיד. אנו חושבים כי לליווי של מכון מרחבים, בעיקר עבור מורות חדשות עם מעט ניסיון קודם בחברה היהודית, יש משמעות רבה

להצלחת תהליך ההשתלבות בצורה מיטבית. מומלץ לוודא שכל המורים המלמדים כיום מודעים לכלל אפשרות הליווי.

לסיכום, התכנית לשילוב מורים מקדמת תהליכים שהם בגדר Win-Win עבור כל המעורבים בהם : המורים/ות שמוצאים עבודה במקצוע שלהם במסגרת שנתפסת כאיכותית ומאפשרת קידום מקצועי ושכר הולם, בתי הספר שמרוויחים מורים טובים למדעים, מתמטיקה ואנגלית וגם מקבלים הזדמנות לעיסוק חינוכי בסוגיות של אזרחות משותפת, קבלת האחר, פתיחות לתרבויות שונות ולתרבות הערבית בכלל וכו', מערכת החינוך, שמרוויחה בתי ספר מגוונים ותלמידים שחשופים למגוון של מורים והמדינה, ששמה על מפת סדר העדיפויות שלה את הנושא של שילוב האוכלוסייה הערבית בשוק העבודה הכללי.

8. מדד שילוב

כעת, משיש סיבה טובה לצאת מנקודת הנחה שלנוכחות של מורים ערבים בבתי ספר יהודים יש השפעה חיובית על התלמידים, עולה השאלה, כיצד ניתן למקסם את התוצאה הזאת ולהרחיב את האימפקט לרמה של מערכת החינוך בכללותה. אחד הכלים לעשות זאת הוא מדד ארצי של בתי ספר או רשויות. המדד ישקף את רמת השילוב של בתי ספר שונים ויהיה מורכב מקטגוריות שונות שיקבעו ביחד את רמת השילוב של בית הספר או הרשות.

ברמת בית הספר אנו ממליצים על הקטגוריות הבאות :

- מספר המורים המשולבים בבית הספר: לא משולבים מורים – 0 נקודות , משולבת מורה אחת – 5 נקודות, משולבים 2 מורים ומעלה – 7 נקודות.
- מספר השנים המצטבר של המורים המשולבים: אפס עד שנתיים – 2 נקודות ,שנתיים עד 5 שנים – 4 נקודות, מעל 5 שנים – 6 נקודות
- המקצועות של המורים המשולבים (עבור כל מורה) : ערבית – 0 נקודות , מתמטיקה, אנגלית או מדעים – 3 נקודות, מקצוע אחר – נקודה אחת
- שביעות הרצון הממוצעת של המורים הערבים מהשילוב – שביעות רצון גבוהה – 3 נקודות, בינונית – 2 נקודות, נמוכה – אפס נקודות
- מספר ימי שיא או פעילויות שקשורות בחיים משותפים – 0 פעילויות – 0 נקודות, פעילות 1-2 – נקודה אחת, בין 3-2 פעילויות – 2 נקודות , מעל 2 פעילויות – 3 נקודות
- מספר ביקורים של תלמידים או צוות בבתי"ס ערביים – אין ביקורים – 0 נקודות, ביקור אחד ומעלה – 4 נקודות
- כנ"ל לגבי אירוח בתי ספר ערביים בבית הספר.
- נוכחות של השפה או התרבות הערבית במרחב הבית ספרי – אין : 0 נקודות יש : 4 נקודות

ניקח לדוגמה 3 בתי ספר דמיוניים. באחד מהם משולבת מורה למתמטיקה במשך שלוש שנים. בשני יש 2 מורות לערבית בעלות ותק של שנה ובשלישי לא מלמד מורה ערבי בכלל אבל הם משתתפים בתכנית משותפת עם בי"ס ערבי הכוללת אירוח הדדי. בבית הספר

הראשון נערכים 2 ימי שיא בשנה הקשורים לחיים משותפים. בבית הספר השני נערך יום אחד ובשלישי לא נערך בכלל. את שאר הפעילויות ניתן לראות בטבלה :

	בי"ס 1	בי"ס 2	בי"ס 3
מספר המורים	5	7	0
ותק	4	4	0
מקצוע	3	0	0
שביעות רצון ממוצעת של המורים הערבים	3	2	0
ימי שיא	2	1	0
ביקורים בבתי ספר ערביים	0	4	4
אירוח תלמידים ערביים	4	0	4
נוכחות השפה הערבית במרחב	4	4	0
סה"כ	25	22	8

הקטגוריות והערכים הנלווים אליהן הם בגדר הצעה וניתן כמובן לשנות ולהגדיר אותם לפי הצורך. עם זאת, ניתן לראות כי המדד מאפשר השוואה קלה בין מספר רב של בתי ספר בקלות יחסית וע"י שינוי השקלול של קטגוריות שונות ניתן להוריד או להעלות את הערך החלקי שלה במדד הכללי.

נספח 1 - כלים

<u>שאלון תלמידים</u>

תלמיד/ה יקר/ה

לפניך שאלון המורכב ממשפטים שונים על החברה הישראלית. לגבי כל משפט, אנא סמן אם אתה מסכים אתו מאד (5), מסכים (4), מסכים במידה בינונית (3), לא מסכים (2) או לא מסכים בכלל (1). אנא הקדישו מחשבה לפני שאתם עונים ובחרו את המספר שמשקף בצורה הטובה ביותר את מה שאתם חושבים. אין תשובות נכונות או לא נכונות. הכי חשוב שתענו לפי מה שאתם חושבים. במידה ואין לכם דעה בנושא דלגו על המשפט.

לידיעתכם, השאלון משמש לצורכי מחקר בלבד. זכותכם לא למלא חלק זה או אחר של השאלון וכן להפסיק את מילויו באמצע מבלי שתיפגעו בכל דרך כתוצאה מהחלטתכם.

לפניך סדרה של משפטים. אנא סמן לגבי כל אחד מהם האם אתה מסכים מאד עם המשפט, מסכים, מסכים במידה בינונית, לא מסכים, או לא מסכים בכלל.

סמן ב X כמו <u>בדוגמה</u> הבאה :

	מסכים מאד	מסכים	מסכים במידה בינונית	לא מסכים	לא מסכים בכלל
אני אוהב את בית הספר		X			

היגד	מסכים מאד	מסכים	מסכים במידה בינונית	לא מסכים	לא מסכים בכלל
בישראל יש מקום רק לאזרחים יהודים					
בישראל יש מקום לאזרחים מדתות שונות					
כל הערבים אויבים					

האסלם זו דת מסוכנת					
יהודים וערבים לא יכולים לחיות ביחד					
אני רוצה להכיר בני נוער ערבים בגילי					
אני מאמין שיום אחד יהיה שלום בין ישראל למדינות ערב					
השפה הערבית מרתיעה אותי					
הייתי רוצה לבקר ביישובים ערבים בישראל במסגרת ביה"ס					
הייתי שמח לארח תלמידים מיישובים ערבים בביה"ס					
אני מקווה שבעתיד היחסים בין יהודים וערבים בתוך מדינת ישראל יהיו טובים יותר					
אי אפשר לבטוח בערבים					

אין מה ללמוד מערבים					
אני שמח שבבית הספר מלמדים גם מורים ערבים					
ההיכרות שלי עם אזרחים ערבים תושבי מדינת ישראל היא בעיקר מהטלוויזיה והאינטרנט					
אין לי הרבה סובלנות לדעות שונות משלי					
תמיד אשמח להכיר אנשים שונים ממני					
בכיתה, חשוב לי שישמעו את דעתי בנושאים שונים					
במדינת ישראל לכולם יש סיכוי שווה להצליח בחיים					
ההצלחה שלי תלויה בעיקר בי					

שאלון למורים הערבים

מורה יקר/ה

השאלון שלפניך הוא חלק ממחקר הערכה לתכנית לשילוב מורים ערבים בבתי"ס יהודיים. אנא סמן/י את התשובות באופן שהולם ביותר את דעתך ונסיונך בפועל. מילוי השאלון יסייע לנו מאד בלמידה, שיפור והפקת לקחים שיתרמו לכל המעורבים.

תודה על שיתוף הפעולה

באיזו מידה אתה שבע רצון מן התחומים הבאים :

	מסכים מאוד 5	מסכים 4	מסכים במידה בינונית 3	לא מסכים 2	לא מסכים בכלל 1
ההכנה לקראת הכניסה לבית ספר	5	4	3	2	1
האופן שבו קיבלו אותי התלמידים	5	4	3	2	1
האופן שבו קיבלו אותי המורים	5	4	3	2	1
האופן שבו קיבל אותי הצוות	5	4	3	2	1
הליווי המקצועי שקיבלתי במהלך השנה	5	4	3	2	1
ההחלטה שלי ללמד בבי"ס יהודי	5	4	3	2	1

באיזו מידה חשבו המשפחה והחברים שלך שההחלטה ללמד בבי"ס יהודי היא טובה?

לפני הכניסה לביה"ס

	תמכו מאוד בהחלטה 5	תמכו בהחלטה 4	תמכו במידה בינונית 3	לא תמכו בהחלטה 2	כלל לא תמכו בהחלטה 1
המשפחה הקרובה	5	4	3	2	1
החברים והסביבה החברתית	5	4	3	2	1

כיום

	תמכו מאוד בהחלטה 5	תמכו בהחלטה 4	תמכו במידה בינונית 3	לא תמכו בהחלטה 2	כלל לא תמכו בהחלטה 1
המשפחה הקרובה	5	4	3	2	1

החברים והסביבה החברתית	5	4	3	2	1
	5	4	3	2	1

באיזו מידה הרגשת שבתחילת הדרך או במהלך השנה הראשונה , הופנו כלפיך סטריאוטיפים ודעות קדומות מצד :

	בצורה רבה מאוד 5	בצורה רבה 4	בצורה בינונית 3	לא הרגשתי 2	לא הרגשתי כלל 1
תלמידים	5	4	3	2	1
צוות חינוכי	5	4	3	2	1
הורים	5	4	3	2	1

דוגמאות

באיזו מידה אתה מרגיש שמופנים כלפיך סטריאוטיפים ודעו קדומות כיום?

	בצורה רבה מאוד 5	בצורה רבה 4	בצורה בינונית 3	לא מרגיש\ה 2	לא מרגיש\ה כלל 1
תלמידים	5	4	3	2	1
צוות חינוכי	5	4	3	2	1
הורים	5	4	3	2	1

דוגמאות

באיזו מידה

	במידה רבה מאוד 5	במידה רבה 4	במידה בינונית 3	במידה מועטה 2	כלל לא 1
היית בוחר שוב ללמד בבי"ס יהודי (אם ניתן היה להשיב את הזמן לאחור)	5	4	3	2	1
ממליץ לחבר ללמד בבי"ס יהודי	5	4	3	2	1
חושב שנוכחות של מורים ערבים בבתי"ס יהודים תורמת ליחסים בין הקבוצות	5	4	3	2	1

קו מנחה לראיון מנהל ביה"ס

1. אנא ספר מעט על עצמך, רקע מקצועי, כמה זמן בתפקיד, תפקידים קודמים.
2. אנא ספר מעט על בית הספר – תפיסה חינוכית, מאפייני התלמידים וההורים (סוציו-אקונומי, מעורבות הורים, רקע חברתי-תרבותי)
3. מתי ואיך עלתה האפשרות לשילוב מורים ערבים בביה"ס ?
4. מה חשבת כשעלתה ההצעה ? (חששות, ציפיות, תקוות, אתגרים וכו)
5. האם נערכה חשיבה משותפת או התייעצות בנושא ? עם מי ?
6. האם לא הייתה התייחסות לשאול – האם היו לך ציפיות להשפעה של נוכחות מורה ערבי בביה"ס מעבר לערך המקצועי ?
7. האם נערכו הכנות כלשהן לקראת כניסתו של המורה לביה"ס ? אילו ?
8. מה הייתה התגובה של הצוות החינוכי להחלטה ?
9. האם היו תגובות מצד הורים ? גורמים אחרים ??
10. מה היה חלקה של הרשות (מחלקת החינוך, ראש העיר) בתהליך ?

11. כיצד נבחר המורה/ים הספציפי/ם ? האם היו שיקולים בבחירה מעבר לשיקול המקצועי ?
12. איזה קשר התקיים עם ארגון מרחבים במהלך הזמן הזה ? האם זה מספק ?
13. כנ"ל לגבי משרד החינוך ?

14. באיזו מידה אתה שבע רצון מן (כמותי ואיכותני מ 1-10)
15. הרמה המקצועית של המורה
16. יחסיו על צוות המורים
17. יחסיו עם התלמידים וההורים
18. ההשתלבות הכללית שלו בביה"ס
19. ההחלטה לשלב מורה ערבי בביה"ס

20. האם במהלך השנה עלו בהקשר של מורה זה (או מורים אלו) אתגרים מיוחדים ?
21. מה הלקחים/ המלצות שלך ממקרים אלה ?
22. האם נערכו בביה"ס שינויים כלשהם בעקבות שילוב המורים ? (בנהלים ? מרחב משותף ? סובלנות ? הכרת האחר ? וכו')
23. האם במהלך השנה היו אירועים כלשהם הקשורים בנוכחות של מורה ערבי בביה"ס (תגובות הורים, תלמידים, צוות חינוכי, כל דבר מיוחד שקרה שקשור במורים הערבים)
24. אילו פעולות נערכו השנה (או בשנים האחרונות) בביה"ס בהקשר של דו-קיום ? הכרת האחר וכו'
25. האם לביה"ס יש תפיסה חינוכית מוגדרת לגבי הנושא הזה ?
26. איך מגיבים התלמידים והמורים לפעילויות אלה ?

27. האם בעקבות שילוב המורה (מורים) חל שינוי כלשהו בהיקף הפעילות הזאת ? באופי שלה ? בהשפעה על תלמידים ומורים ?
28. האם יש כוונה לשלב מורים ערבים נוספים בעתיד ? לנמק למה כן/לא
29. האם היית ממליץ למנהל שאין בצוות שלו מורה ערבי, לעבור תהליך דומה ? למה ?
30. איזו הנחייה קיבל בית הספר בנושא וממי ?
31. מהו הפידבק שלך על ההנחייה ?
32. האם יש צורך בכלים, הדרכה, הנחייה נוספת או אחרת ?
33. איך אתה מסכם את התהליך בכללותו ?
34. האם תרצה להוסיף דבר מה ?

קו מנחה לראיון יועצת

ספרי על עצמך, רקע וכו

כמה זמן בביה"ס ?

איך היית מאפיינת את אוכלוסיית התלמידים? ההורים? המורים?

האם היית בתפקיד בשנה שבה נכנסה המורה הערבייה לביה"ס ?

האם הכניסה של המורה לביה"ס דרשה היערכות מיוחדת ?

האם בשנה הראשונה של המורה (ובכלל) היו אירועים מיוחדים הקשורים אליה (תגובות מצד תלמידים, מורים, הורים)

האם המורה הזדקקה לליווי/סיוע מיוחד בקליטתה?

מה היית מייעצת לבי"ס שמעוניין להכניס מורה ערבי ?

האם לדעתך נוכחות המורה/ים בביה"ס משפיעה על עמדות התלמידים/הורים/מורים כלפי האוכלוסייה הערבית בישראל/ דו-קיום ? דוגמאות

האם התקיימו בביה"ס ימי שיא או אירועים הקשורים ביחסים עם החברה הערבית בישראל?

האם תרצי להוסיף דבר מה?

קו מנחה לראיון מורה עמית

ספר על עצמך – מורה למה?

כמה זמן בביה"ס?

האם נערכה היערכות מיוחד כלפי המורים לפני כניסת המורה הערבי לביה"ס?

איך הגיבו המורים והצוות החינוכי לכניסת המורה?

איך את/ה הגבת באופן אישי? האם היו לך חששות/ציפיות ?

האם במהלך השנה היה לך קשר מקצועי עם המורה?

האם במהלך השנה (או בכלל) יצא לך להכיר את המורה הערבי מעבר לפן המקצועי?

האם אתה רואה הבדלים מקצועיים או אחרים בין המורה הערבי לכל מורה אחר?

האם לדעתך נוכחות המורה בביה"ס משפיעה על עמדות המורים/תלמידים/הורים ביחס לערביי ישראל/ דו קיום ? כיצד? דוגמאות

האם אתה רואה צורך/חשיבות בשילוב מורים ערבים למדעים/אנגלית/מתמטיקה בבתי ספר יהודיים? למה?

האם תרצה להוסיף דבר מה?

קו מנחה לראיון מורים

לפני

1. אנא ספר על עצמך – מאיפה ? מצב משפחתי ? השכלה ?
2. אנא ספר על ההכשרה שלך כמורה – היכן למדת ? (האם הלימוד היה משותף עם יהודים?) מתי קיבלת את התעודה ?
3. האם היו לך קשיים מיוחדים במהלך הלימודים ?
4. אנא ספר על התקופה שלאחר קבלת תעודת ההוראה – האם עבדת במקצוע ?
5. האם ניסית להתקבל לבתי ספר יהודים לפני המפגש עם התכנית?
6.
7. יצירת הקשר עם התכנית
8. כיצד נוצר הקשר עם ארגון "מרחבים" ?.
9. האם שמעת בעבר על התכנית לשילוב מורים ערבים בבתי ספר יהודים ?
10. מה חשבת כששמעת על התכנית או כשנוצר הקשר ?
11. האם היו לך חששות ? ציפיות ?
12. האם הכרת מורים ערבים שמלמדים בבית ספר יהודי ? מה שמעת על החוויה שלהם ?
13. האם התקיים תהליך הכנה/הכשרה כלשהו עם מרחבים ?
14. האם נערכו ראיונות עם מנהלי בתי ספר לפי בית הספר הנוכחי ? (אם כן- איך הרגשת בהם ? על מה נשאלת ?).
15. כיצד הגיבו בני משפחתך וסביבתך החברתית להחלטה ללמד בבית ספר יהודי ?
16.
17. השנה ה 1
18. אנא תאר בהרחבה את ימיך הראשונים בבית הספר – מפגש עם צוות המורים, תלמידים, הורים...כיצד הרגשת ? כיצד התקבלת ?

19. בשביל שילוב טוב -
20. האם בהמשך השנה היו תגובות יוצאות דופן (לחיוב או לשלילה) מצד תלמידים ? מצד מורים ? הורים ? אחר ?
21. האם חלק מהחששות שלך או כולם התממשו ?
22. איך אתה מסכם את השנה הראשונה ביחס לציפיות שלך ?
23. האם מבחינה מקצועית אתה מרגיש שהצלחת ? (ברמה הלימודית, ציונים, שליטה בכיתה וכו)כן. .
24. (לוודא שוב) האם קיבלת תגובות מיוחדות על רקע היותך ערבי ? מהתלמידים ? מורים ? הורים (בימי הורים או במהלך השנה) ?
25. האם חל שינוי במהלך השנה בהתייחסות אליך ? (בימים של מתיחות פוליטית ? לאור הצלחות ? אחר ?)
26. האם במהלך השנה קיבלת ליווי מקצועי וחברתי ? ממי ? באיזו תדירות ?
27. האם הליווי הזה סייע לך בהשתלבות בביה"ס ? בהתמודדות עם מצבים מיוחדים ? כיצד ?
28. האם הרגשת שחסרים לך ידע או כלים שהיית מצפה לקבל במהלך הליווי/הכשרה ?
29. האם התקיימו בשנה זו פעילויות מיוחדות הקשורות ביחסי יהודים-ערבים (או סובלנות, קבלת האחר וכו) ? האם השתתפת בפעילויות אלה ?
30. מהם לדעתך הגורמים החשובים להשתלבות מוצלחת ?
31. אילו יחסים היו לך עם מנהל ביה"ס ?
32. מה לדעתך חשיבותו/תפקידו של המנהל בהצלחת או אי-הצלחת ההשתלבות ?
33. האם היית ממליץ לעמית שלך או חבר שלך במצב דומה לעבור את התהליך הזה ? מה היית אומר לו ? כן .

(למורים שמלמדים יותר משנה)

34. האם במהלך השנה השנייה (והשלישית) חלו שינויים ב : הרגשתך בבית הספר ? יחס המורים/ מנהל/ תלמידים / מורים ? אחר ?).
35. האם לדעתך נוכחותך בביה"ס השפיעה על תפיסות/עמדות/ תחושות של התלמידים כלפי "ערבים" או כלפי מישהו ששונה מהם ("אחר") ?
36. כנ"ל לגבי הורים ומורים ?
37. (לנמק ולפרט – למה כן? למה לא ? דוגמאות אם יש)
38. האם לדעתך נוכחותך השפיעה על המרחב הבית ספרי ? פעילויות מיוחדות ? (ימי שיא, טיולים, הרצאות, סדנאות וכו) ? דוגמאות

סיכום

39. איך אתה מסכם את החוויה של השתלבות בביה"ס יהודי עד כה ?
40. מהם היתרונות והחסרונות עבורך ? אילו שינויים אתה עברת ? האם העמדות שלך השתנו בעקבות המפגש ?
41. מהם היתרונות והחסרונות עבור ביה"ס ?
42. האם אתה חושב שצריך להמשיך/ להרחיב את היקף התכנית ?
43. האם תרצה להוסיף דבר מה ?